

Bokanmälningar

Sven-Eric Liedman:

Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet

Den moderna svenska nationalekonomin börjar med David Davidsson, Knut Wiksell och Gustav Cassel vid det senaste sekelskiftet. Det finns emellertid en lång förhistoria med bl a en framstående ekonom som Anders Chydenius utanför universiteten och med professorer i ekonomi inrättade vid de svenska universiteten redan under 1700-talet. Om ekonomi som ämne vid svenska universitet har Sven-Eric Liedman, professor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet, skrivit en innehållsrik och spännande bok: *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet* (Arbetarkultur, 1986).

Liedman har Anders Berch, den förste innehavaren av en ekonomiprofessur, som centralgestalt i boken, men den är ändå ingen biografi. Anders Berch tjänar mer som ett exempel för att visa på ekonomiämnets uppgång och fall vid de svenska universiteten under 1700-talet.

De första professurerna

De båda första professurerna i ekonomi i Europa inrättades i Preussen år 1727; den första i Halle, den andra i Frankfurt an der Oder. Tre år senare tillkom en tredje ekonomiprofessur i Rinteln i Hessen medan den fjärde professuren blev Uppsalas. Beslut fattades av riksdagen 1739 och Anders Berch tillträdde 1741.

En intressant fråga är varför de första professurerna tillkom under 1700-talet och varför det blev vid tyska och ett svenskt universitet. Universitet hade ju funnits i många sekler. Liedman menar att förklaringen är att hänföra till: 1) den ekonomiska omvandlingen – uppkomsten av handelskapitalismen, 2) alliansen mellan den allt starkare borgarklassen och den nya radikala naturvetenskapen, 3) statens direkta ledning av ekonomin (1700-talet är merkantilismens tid). En fjärde förutsättning som också bidrar till att förklara var professurerna inrättades är statens möjligheter att ingripa i universitetens inre organisation. Sådana möjligheter hade staten i Preussen och Sverige men inte i England och Frankrike. Där hade universiteten en stark och från staten fristående ställning.

Beslut om den första svenska professuren fattades vid riksdagen 1738-39. Dessförinnan hade bl a dess första innehavare skickligt drivit på inrättandet av en professur i ekonomi genom avhandlingar och skrivelser. Vid riksdagen 1738-39 fick hattarna makten. Dessa räknade ekonomin tillsammans med naturvetenskaperna bland de vetenskaper som skulle ge nytta genom att utveckla de av dem prioriterade områdena handel och manufaktur.

Professurens inriktning var inte självklar. Det fanns förespråkare för en mer privatekonomisk inriktning (tillämpad naturvetenskap enligt Linné) men den fick i stället en inriktning mot juridiskt och kameralt inriktad ekonomi, dvs mot mer allmän ekonomi. Uppsala universitet var i huvudsak mot inrättandet av den nya professuren men kunde inte förhindra riksdagens beslut. Den sista striden stod

om vilken tjänst som skulle dras in för att lämna plats för ekonomiprofessuren. Kandidaterna var professorerna i romersk rätt i juridisk fakultet och romersk poesi i filosofisk fakultet. Juristerna förlorade så ekonomiprofessuren kom enligt riksdagens beslut att tillhöra juridisk fakultet. En bitanke bakom denna placering var att komma åt "juristeriet".

Professuren inrättades och "förhoppningsfulla personer i Uppsala och Lund [började] visa de ekonomiska frågorna en dittills osedd uppmärksamhet". Åt Berch fanns emellertid inget att göra, han hade sedan länge förberett sig för den professur han argumenterat för. Han hade inte minst politiskt stöd för sin kandidat.

Den första tjänsten följdes av ytterligare tre professorer i ekonomi i Sverige. Åbo fick en år 1747, Lund en 1750 och Uppsala sin andra 1759. Med undantag för den första, Berchs professur, fick de andra tre en inriktning motsvarande den av Linné förespråkade – mot tillämpad naturvetenskap.

Hur gick det för ekonomiämnet vid universiteten? Svaret är att nationalekonomin misslyckades att etablera sig som en vetenskaplig disciplin vid detta första försök. Den för sin tid stora satsningen blev ett misslyckande. Resultatet blev varken en användbar praktisk utbildning i ekonomi till gagn för landet i enlighet med intentionerna eller vetenskapliga framsteg. Professorerna försvann också efterhand. Åboprofessuren blev 1779 sammanslagen med den i naturalhistoria och detsamma skedde i Lund 1786. Lundaprofessuren blev med Carl Adolph Agardhs avgång 1835 en tjänst i botanik och detsamma hände med den andra Uppsalaprofessuren 1830. Den tjänst som klarade sig längst var den Berchska professuren. Den fick dock så småningom en allt starkare inriktning mot juridik.

Huvuddelen av Liedmans framställning behandlar två teman kring försöken att etablera ekonomi vid universiteten: ekonomin i universitetens organisation och ekonomernas lärar.

Ekonomin vid universiteten

Ekonomiämnet var vid introduktionen kontroversiellt. Mössorna som kom till makten vid riksdagen 1742-43 var kritiska och Berch utsattes för en granskning. Anders Berch lyckades dock med stor energi och flit hävda ämnet under dessa inledande svåra år. Han fick fram ett antal disputationer och skrev en lärobok i ämnet: *Inledning til almännen hushållningen* (1747). Boken kom sedan att användas i åttio år, ett tecken på att ämnet stod stilla. Berchs insatser räckte dock inte för att försvara ekonomiämnet på längre sikt.

1700-talets universitet skiljer sig i många avseenden från det nutida. En viktig skillnad är den betydligt mindre specialiseringen. Varje tjänst täckte ett vidare område och professorerna flyttade mellan tjänsterna. De sökte sig från sämre betalda professorer inom främst filosofisk fakultet till de bättre betalda inom främst teologisk fakultet (av de 17 utnämnda inom teologisk fakultet under frihetstiden hade 14 haft andra professorer tidigare).

Merparten av professorerna i ekonomi hade endast i liten omfattning skrivit om ekonomiska frågor och den största förmågan, P N Christiernin, Berchs efterträdare, lämnade professuren för en i teoretisk filosofi. För de ekonomiska professorerna kom andra meriter än akademiska att få stor betydelse: "praktiska färdigheter och insikter spelade större roll som beföringsgrund inom ekonomiämnena än inom andra discipliner vid 1700-talets universitet" (s 83-84). "Det var en synnerligen obetydlig merit att ha varit verksam i ämnet tidigare" (s 87). Förklaringen är att söka i att de utomakademiska intressena var så starka just vad gällde ekonomiämnet.

Av Anders Berchs bevarade föreläsningsanteckningar framgår vilka ämnen han behandlade och också att han gav en översikt över ämnet utsträckt över några år. Studenterna följde emellertid i regel föreläsningarna under högst en termin. De bör ha fått en fragmentarisk bild av ämnet även om Berchs lärobok fanns utgiven. De som läste ekonomi var i merparten fall blivande präster och jurister.

Varken urvalet av professorer eller elever verkade för en etablering av ekonomiämnet.

Den ekonomiska teorin

Professurerna kom till under frihetstiden på hattpartiets tillskyndan. Frihet i hattpartiets tappning innebar en frihet för ständerna men däremot inte näringsfrihet eller ekonomisk liberalism. Snarare gällde motsatsen. Det karakteristiska för perioden är nyttotänkandet, utilismen, och en föreställningsvärld starkt präglad av en åtskillnad mellan natur och kultur. Naturen fungerade av sig själv även om man skulle försöka avlocka den dess hemligheter. Kulturen måste däremot kontrolleras och styras annars sjönk den tillbaka till ett anarkistiskt naturtillstånd. Det nyttiga skulle därför uppnås genom en styrning av samhället – den ekonomiska verksamheten skulle regleras. ”Ständerna [skulle] vara fria att föreskriva andra på vad sätt de skulle vara nyttiga” (s 129).

Vetenskapen om ekonomin skulle visa hur ekonomin skulle styras. Samhällets ekonomi skulle styras av den *synliga handen*. För att ekonomin skulle kunna bidra till denna nytta krävdes enligt Berch kunskaper inte bara i ekonomi i snäv mening utan också i de olika naturvetenskaperna, medicin, naturrätt och teologi. De var enligt Berch hjälpvetenskaper till ekonomi. Det är klart att ekonomin som vetenskap med dessa anspråk måste bli diletantisk.

Linnés syn, som kom att styra tillkomsten av de andra tre svenska professurerna, var mindre krävande – ekonomin skulle vara tillämplad naturalkunnighet. Ekonomin krävde kunskaper om naturens tre riken men inte mer. En annan skiljelinje är Berchs betoning av handel och manufaktur och Linnés av jordbruket. Utmärkande för ekonomi i den senare tappningen var dess pragmatiska karaktär och teorilöshet.

Det är svårare att beskriva merkantilismens syn på ekonomin än fysiokraternas och Adam Smiths mer enhetliga teorier. Det finns dock några centrala drag som är angelägna att uppmärksamma: betoningen av styrningen av ekonomin, den höga värderingen av manufakturerna jämfört

med jordbruket och målet en stor befolkning.

En stor befolkning skulle göra att inte alla kunde ägna sig åt jordbruket utan att fler ägnade sig åt manufaktur. Nederländerna tjänade här som åskådnings-exempel. En stor befolkning skulle också enligt vad Anders Berch betonade leda till en bättre arbetsfördelning och därmed högre produktivitet. Den optimala befolkningen nås enligt denna syn när den maximala arbetsfördelningen genomförs. Berch ägnade intresse åt fördelningen mellan olika yrkesgrupper i ekonomin. Han menade t ex att antalet studenter var för stort, vilket inte gjorde hans kollegor mer välvilligt inställda. Professorernas ersättning berodde på antalet studenter.

Under 1700-talet publicerades såväl fysiokraternas arbeten som *Wealth of Nations*. Berch och Christiernin läste fysiokraterna men förblev merkantilister. De linneanska ekonomerna som i sitt betonande av jordbruket kunde ha hämtat argument från fysiokraterna läste inte deras skrifter. Adam Smiths arbeten fick ingen spridning i Sverige under 1700-talet.

Faktorer bakom misslyckandet

I ekonomiämnets plats som universitetsämne och i bristen på en sammanhängande ekonomisk teori kan man nog finna faktorerna bakom det misslyckade försöket att etablera ämnet vid universiteten på 1700-talet. Inga studerandegrupper kom att studera ekonomi under mer än någon termin och det ämne de mötte saknade en sammanhängande teori. Ekonomin var ett hopplöck från olika fakulteter och discipliner. När nationalekonomin långsiktigt etablerades vid svenska universitet vid slutet av 1800-talet fanns på ett helt annat sätt en teori för hur ekonomin fungerar.

Sven-Eric Liedman har skrivit en mycket intressant bok om det första försöket att etablera nationalekonomi som universitetsämne. Självklart går det att hitta enstaka småfel (C A Agardh efterträddes inte av sin son som professor 1835. Visserligen var Agardh en skicklig intrigant men det var honom en övermäktigt uppgift att

få sin då 22-årige son som efterträdare. Efterträdaren blev J W Zetterstedt. Där-
emot blev sonen betydligt senare innehavare av professuren.). Kännetecknande för arbetet är emellertid en grundlig och noggrann genomgång av ett omfattande material presenterat på ett sätt som bör locka många läsare bland nationalekonomer. Den kan också ge lärdomar för nutida universitetspolitik.

Professor *Eskil Wadensjö*
Institutet för social forskning
Stockholms universitet